

Discussiekader voor duurzaamheidsinitiatieven, louter ter inspiratie

Thomas Block

Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO)
Universiteit Gent – Februari 2020

Block, T. (2020) *Discussiekader voor duurzaamheidsinitiatieven, louter ter inspiratie*. Blogtekst www.CDO.UGent.be, 4p.

Wanneer is een initiatief duurzaam? Is X meer duurzaam dan Y? Kunnen we een rangorde aanbrenge van duurzaamheidsinitiatieven of een top 5 bepalen? Dit soort vragen krijg ik regelmatig in mijn mailbox. Mijn antwoorden zijn wellicht onbevredigend omdat ik niet simpelweg juiste en verfijnde criteria op tafel kan en wil leggen, omdat ik begin te palaveren over nooit-neutrale gewichten, keuzes, 'blinde vlekken' of maatwerk, omdat ik aangeef karikaturen te mijden en nuance de plek te geven die het verdient, en/of omdat ik doorgaans meer vragen teruggeef dan dat ikzelf mocht ontvangen. Deze vrij logische vragen polsen naar de achtergrond: wat is de bredere context? Wat is de focus? Zijn er specifieke aannames?

In deze korte tekst doe ik een poging om een (hopelijk) meer gestructureerd, bruikbaar en toegankelijk antwoord te formuleren. Ik wil immers geen pleidooi houden voor een allesverlammend relativisme, want we kunnen wel degelijk op een onderbouwde manier de brede contouren van nieuwe of lopende initiatieven verkennen op vlak van duurzaamheid. En bovendien is een grondige reflectie of een boeiend debat over de ambities van dergelijke initiatieven meer dan zinvol.

Wat ik centraal wil stellen in mijn antwoord is een discussiekader dat vorm en inhoud heeft gekregen in een 3*5-tabel (zie volgende pagina). Dit kader wil in de eerste plaats inspireren en leent zich bij uitstek om een dialoog te starten over een nieuw of bestaand concept, initiatief of project, alsook om gemeenschappelijke betekenissen te zoeken over wat een duurzaam initiatief wel of niet kan zijn. Zo kan deze tabel gebruikers confronteren met zaken waar ze zelf, in eerste instantie, niet aan dachten. Het kader heeft geenszins als doel een score te bepalen over het duurzaamheidsgehalte van een nieuw of lopend initiatief. En evenmin betreft het een afvinklijst waarbij idealiter alle hokjes tegelijkertijd worden afgevinkt met te simpele ja/nee-antwoorden. Zoals in volgende paragrafen zal worden toegelicht zie ik ook liever een interessante en relevante spreiding tussen de 3 rijen, dan een 'bingo' binnen één rij. In elk geval is een genuanceerde inschatting wenselijk. Omdat het niet mogelijk is om te voorspellen welke verandering nieuwe of lopende initiatieven vandaag of in de toekomst effectief zullen realiseren, stel ik voor om zo veel als mogelijk te focussen op de gestelde of de te stellen ambities. Met behulp van het kader kunnen betrokken actoren zelf reflecteren over de ambities die binnen het initiatief worden vooropgesteld.

Regel 1 voor gebruikers: *Gebruik het discussiekader geenszins als een simpele afvinklijst, maar wel om de ambities van het initiatief op participatieve en genuanceerde wijze in te schatten en te bepalen. Laat je niet verlammen door het gebrek aan een zogenaamd objectief juist antwoord, maar durf een geëngageerde positie in te nemen tijdens het debat over of de ontwikkeling van een initiatief. Onderbouw je keuzes telkens op wetenschappelijke wijze (en ja, dit is niet in tegenspraak met voorgaande zin).*

	ECOLOGISCHE GRENZEN	GESLOTEN KRINGLOOP	NATUUR EN CULTUUR	GEZONDHEID	LEVENSQUALITEIT
ECOLOGIE & HET GOEDE LEVEN	In welke mate tracht het initiatief de ecologische voetafdruk zo laag mogelijk te houden en zo de druk op het milieu, het klimaat, de biodiversiteit,... niet te verhogen?	In welke mate tracht het initiatief uitgaande stromen zoals water, afval en materialen tot het minimum te herleiden? Hoe wordt ingezet op korte ketens en lokale kennis van materialen en technologieën, alsook op delen, hergebruik en recycleren (circulariteit).	In welke mate gaat het initiatief in dialoog met de natuur en overstijgt het de traditionele benadering waar stad en land tegenpolen zijn? In welke mate is er ruimte voor meer biodiversiteit, het toevoegen of opnemen van natuurlijke elementen en het herstel van de natuur.	In welke mate wordt ingezet op een gezonde levensstijl voor iedereen? Hoe wordt aandacht besteed aan zowel de mentale als de fysieke gezondheid (bv. via sport en lichaamsbeweging, gezonde voeding, hygiëne, ontspanning, vitaliteit, welbevinden,...)?	Zet het initiatief in op 'het goede leven' binnen zowel een rechtvaardige samenleving als ecologische grenzen? In welke mate is er aandacht voor efficiëntie (matiging) en comfort, alsook voor een goede balans tussen welzijn en welvaart?
RECHTVAARDIGHEID & SAMEN LEVEN	SOCIALE RECHTVAARDIGHEID Komt het initiatief iedereen ten goede? Worden er acties ondernomen om exclusieve toe-eigening, segregatie en sociale verdringing tegen te gaan? Gebeurt de verdeling van kosten en baten op een rechtvaardige manier, zowel voor hier en elders, als voor nu en later?	EMANCIPATIE Zet het initiatief in op sociale emancipatie van individuen en groepen uit kwetsbare milieus? Hoe wordt werk gemaakt van samenlevingsopbouw, sociale cohesie, duurzame welvaartsontwikkeling en verdeling, economische betrokkenheid en jobcreatie? Ondersteunt het initiatief sociale mobiliteit? Sluit het initiatief mensen op in doelgroepen elk met hun eigen beleid?	COLLECTIEF BELANG Overstijgt het initiatief de individuele belangen van de betrokken actoren en wordt het collectief belang voorop geplaatst? Hoe wordt rekening gehouden met de noden en behoeften van de gemeenschap en met het sociaal en cultureel kapitaal uit de buurt of de stad?	PARTICIPATIE In welke mate kunnen alle betrokken actoren, ongeacht hun herkomst, inkomen, geslacht en geaardheid, deelnemen aan (politieke) besluitvormingsprocessen en zelf (zonder beroep te doen op overheden) activiteiten ondernemen rond dit initiatief?	COPRODUCTIE In welke mate krijgt het initiatief vorm en inhoud door en voor iedereen? Hoe verloopt de samenwerking tussen verschillende stakeholders: stad, buurt, middenveld, ondernemers,...? Hoe worden de lasten, lusten en verantwoordelijkheden gedeeld?
TRANSFORMATIE	STRUCTUREN Zet het initiatief druk op de dominante institutionele en sociale structuren en op de aanwezige fysiek-ruimtelijke infrastructuur? Wordt gericht getracht om deze (infra)structuren te wijzigen?	CULTUREN Speelt het initiatief in op bestaande normen en waarden? Wordt gestreefd naar een verandering van beleving en van de ruimere maatschappelijke en culturele betekenis?	PRAKTIJKEN Zorgt het initiatief voor wijzigend gedrag en andere routines (bv. inzake het gebruik van materialen, diensten, ruimte,...) en voor veranderende behoeften van gebruikers en bewoners?	WISSELWERKING Zoekt het initiatief een zinvolle wisselwerking met zijn omgeving en andere initiatieven? Werkt het initiatief 'besmettelijk' (kan zowel inhoudelijk, praktisch als procesmatig zijn)?	ONDERNEMERSCHAP Getuigt het initiatief van gezond ondernemerschap? Is het in staat om relatief zelfstandig te overleven? Zijn er voldoende allianties die in geval van nood betekenisvol zijn?

Bovenstaande tabel is sterk gebaseerd op een actie-onderzoek dat ik samen met Sophie Devolder in 2014 en 2015 uitvoerde¹. We trachtten hiermee het debat over stadsprojecten inhoudelijk te voeden vanuit de centrale duurzaamheidsprincipes en ook te verbreden rekening houdend met inzichten uit het jonge vakgebied 'transitiestudies'. Ik zal de essentie kort toelichten door in volgende paragrafen de verschillende rijen van de tabel stap voor stap te bespreken.

De eerste twee rijen van de 3*5-tabel passen binnen de filosofie die stelt dat een duurzaamheidsinitiatief ecologische én sociale uitdagingen met elkaar dient te verbinden. Zoals Block en Paredis aangeven kunnen we een duurzaamheidsvraagstuk min of meer illustreren met de structuur van het DNA waarbij de ecologische uitdagingen (streng 1) en sociale uitdagingen (streng 2) onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden². Een vergelijkbare logica is terug te vinden in het invloedrijke idee van de donuteconomie, een economisch model van Kate Raworth³. Duurzame samenlevingen floreren in de donuteconomie tussen een ecologisch plafond, dat gebaseerd is op de planetaire grenzen van Rockström e.a.⁴, en een sociale basis die stelt dat iedereen toegang moet hebben tot basisbenodigdheden zoals voeding en water, gezondheidszorg, onderwijs, werk en inkomen, energie. De koppeling tussen ecologische en sociale bekommernissen wordt echter niet altijd gemaakt. Zo wordt het concept 'duurzaamheid' in geïndustrialiseerde landen doorgaans te eng ingevuld, en ligt de focus veelal op (technologische oplossingen voor) milieuproblemen. Het discussiekader stimuleert net om binnen een discussie over de ambities van een duurzaamheidsinitiatief sterk in te zetten op zowel sociale als ecologische uitdagingen.

De ecologische uitdagingen worden in de tabel vertaald in een rij met dimensies rond 'ecologie en het goede leven'. De dimensies binnen de sociale rij kregen als overkoepelende naam 'rechtvaardigheid en samen leven'. Uiteraard hebben beide rijen elk afzonderlijke prioriteiten en doelstellingen, maar er is ook heel wat overlap. Het creëren van synergiën tussen beiden, zowel bij het aanduiden van de problematiek als bij het zoeken naar mogelijke oplossingen, is wat voorop moet staan. Het zijn bijvoorbeeld vaak de bewoners van slecht geïsoleerde huizen die moeite hebben om de energiefactuur te betalen. En welke woonwijken hebben het meest last van geluidshinder of allerhande verontreiniging? Of omgekeerd: wie woont in het open en groene landschap waar de luchtkwaliteit veel beter is?

Regel 2 voor gebruikers: *Ga na in welke mate de ambitie van het initiatief rekening houdt met zowel ecologische uitdagingen als sociale bekommernissen. Besef daarbij dat het beter is om in te zetten op enkele aspecten afkomstig uit beide rijen in plaats van louter te focussen op alle vijf de elementen uit één rij en de andere rij ongemoeid te laten.*

De derde en laatste rij van de tabel, 'transformatie', heeft betrekking op het transformatieve karakter van het initiatief. Een transformatie of transitie raakt aan de fundamenteën van socio-technische systemen. Voorbeelden van dergelijke systemen zijn ons mobiliteitssysteem, ons systeem van bouwen en wonen, ons voedsel- en landbouwsysteem of ons energiesysteem. Een nieuwe wet of een technologische aanpassing wordt niet zomaar als een transitie gezien. Een transitie impliceert een verandering van de dominante structuren (institutionele, technologische, economische en/of fysieke aspecten), culturen (dominante denkbeelden, waarden en paradigma's) en werkwijzen of praktijken (routines, regels en gedrag) van een socio-technische systeem⁵. Een transitie verloopt niet lineair, maar is een gevolg van een grillig samenspel van allerlei processen in vele domeinen tegelijkertijd (onder meer in technologie, wetgeving, normen en waarden, maatschappelijke omgangsvormen). Een systeem kan verstoord raken onder druk van grote maatschappelijke trends, door interne contradicties binnen het systeem en door innovatieve niches die tonen dat alternatieven mogelijk zijn. Op momenten dat deze drie vormen van druk samen opduiken, vormt er zich een 'window of opportunity' en is het

¹ Devolder S. & Block T. (2015), Transition Thinking Incorporated: Towards a New Discussion Framework on Sustainable Urban Projects. *Sustainability*, 7(3), 3269-3289.

² Block T. & Paredis E. (2019) Het politieke karakter van duurzaamheidsvraagstukken. In: Coene J., Raeymaeckers P., Hubeau B., Marchal S., Remmen R. & Van Haarlem A. (red.) *Armoede en Sociale Uitsluiting, Jaarboek 2019*. Acco: Leuven/Den Haag.

³ Raworth K. (2017) *Doughnut economics: seven ways to think like a 21st-century economist* Random House, London.

⁴ Rockström J., Steffen W., Noone K., Persson Å., Chapin F.S. et al. (2009) A safe operating space for humanity. *Nature* 461, 472-475.

⁵ Grin J., Rotmans J. & Schot J. (eds.) (2010) *Transitions to sustainable development. New directions in the study of long term transformative change*. New York: Routledge.

gemakkelijker voor niches om door te breken en het socio-technische systeem ingrijpend te wijzigen⁶. In deze co-evolutie spelen mature niches dus een noodzakelijke rol: ze fungeren als broedkamers voor technologische vernieuwing (bv. de elektrische wagen) en nieuwe socio-culturele praktijken (bv. autodelen) of combinaties daarvan (bv. telewerken)⁷. Nieuwe of lopende duurzaamheidsinitiatieven kunnen deze innoverende rol vervullen en bijgevolg de ambitie hebben om systemen te transformeren.

Regel 3 voor gebruikers: *Probeer een goede inschatting te maken van het transformatieve karakter. Is het initiatief in staat bestaande structuren, culturen en praktijken van één of meerdere socio-technische systemen uit te dagen? Waar ligt potentieel?*

Uiteraard moeten we goed beseffen dat dit discussiekader vooral bestaat uit brede normatieve concepten zonder eenduidige definities en concrete vertalingen. Wat is wanneer sociaal rechtvaardig? Wanneer is een kringloop gesloten? Wat wordt bedoeld met levenskwaliteit? Wanneer hebben we te maken met een verandering van culturen, structuren of praktijken? Doorgaans zijn hieromtrent veel interpretaties in voege waarbij iedereen probeert een discours ingang te laten vinden dat tegemoet komt aan de eigen belangen. Het duurzaamheidsdebat bevat dan ook aan de ene kant zogenaamde zwakke interpretaties en benaderingen die duurzame ontwikkeling willen nastreven door blijvend in te zetten op economische groei en op louter technologische innovaties, en aan de andere kant sterke interpretaties die ijveren voor diepgaande veranderingen van onze dominante politieke structuren, economische modellen en mens-natuur relaties⁸. Ik hoop dat de aanwezigheid van conflicterende perspectieven niet verlamd werkt, maar net toelaat om een boeiende en maatschappelijk relevante discussieruimte te openen over de aard van de socio-technische systemen die we wensen, of ruimer: over de wereld waarin we willen leven.

Lees nogmaals regel 1 !

Voorliggend discussiekader kan het debat stimuleren over hoe en de mate waarin initiatieven kunnen inzetten op ecologische en sociale uitdagingen, alsook hoe en in welke mate het potentieel aanwezig is om bepaalde onduurzame systemen uit te dagen.

Veel succes!

⁶ Paredis E. (2018) Governance van transitie. In: Bouckaert G., Van Hondeghe A., Voets J., Op de Beeck S., Verhoest K., Ruebens M. (eds.) *Handboek overheidsmanagement. Samen werken aan een overheid in beweging*. Vanden Broele: Brugge.

⁷ Paredis E. (2018), *ibidem*.

⁸ Voor een summier overzicht van verschillende duurzaamheidsinterpretaties, zie Block & Paredis (2019), *ibidem*.